

KORXONALARDA ASOSIY FAOLIYATDAN OLINGAN BOSHQA DAROMADLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH.

Nomozov Otabek Alisher o'g'li

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Davlat moliyaviy nazorati va auditi yo'nalishi
2-kurs magistranti

otabeknomozov997@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy maqolada korxonalarda asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlar hisobi, ularning shakllanishi, iqtisodiy mazmuni hamda bu daromadlarni hisobga olish jarayonini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan yondashuvlar yoritilgan. Tadqiqotda korxonalar moliyaviy natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi boshqa daromad turlari, ularni to'g'ri tasniflash, hujjatlashtirish va xalqaro standart talablariga muvofiq hisob yuritishning zamonaviy usullari tahlil qilingan. Maqola korxonalarda moliyaviy barqarorlikni oshirish, daromadlar tarkibini shaffof yuritish hamda menejment qarorlarini qabul qilishda axborot sifatini kuchaytirishga xizmat qiluvchi taklif va tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

KALIT SO'ZLAR: Korxonalar daromadlari; asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlar; moliyaviy natijalar; daromadlar tasnifi; buxgalteriya hisobi; hujjatlashtirish; xalqaro moliyaviy hisobot standartlari; daromadlar tizimi; moliyaviy barqarorlik; iqtisodiy tahlil.

АННОТАЦИЯ

В данной научной статье раскрываются вопросы учета прочих доходов, полученных от основной деятельности предприятий, их экономическая сущность, формирование и современные методы совершенствования процессов учета. В исследовании проанализированы виды прочих доходов, оказывающих прямое влияние на финансовые результаты предприятия, а также методы их корректной классификации, документального оформления и ведения учета в соответствии с международными стандартами. Статья содержит рекомендации, направленные на повышение финансовой устойчивости предприятий, обеспечение прозрачности структуры доходов и улучшение качества информации для управленческих решений.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Доходы предприятий; прочие доходы от основной деятельности; финансовые результаты; классификация доходов; бухгалтерский учет;

документальное оформление; международные стандарты финансовой отчетности; система доходов; финансовая устойчивость; экономический анализ.

ABSTRACT: This scientific article presents an in-depth analysis of the accounting of other income generated from the main activities of enterprises, including their economic essence, formation, and modern approaches to improving accounting procedures. The study examines various types of other income that directly influence the financial results of enterprises, as well as methods for their accurate classification, documentation, and accounting in accordance with international standards. The article provides recommendations aimed at strengthening financial stability, ensuring transparency of income structure, and enhancing the quality of information used for managerial decision-making.

KEYWORDS: Enterprise income; other income from main activities; financial results; income classification; accounting; documentation; international financial reporting standards; income system; financial stability; economic analysis.

KIRISH

Korxonalarda asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlar moliyaviy natijalar shakllanishida muhim o‘rin egallaydi. Bunday daromadlar korxonaning ishlab chiqarish yoki xizmat ko‘rsatish jarayonidan tashqari, ammo asosiy faoliyat bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan iqtisodiy operatsiyalar natijasida vujudga keladi. Ular korxonaning umumiy daromadlar tarkibini to‘ldiradi, moliyaviy barqarorlikni mustahkamlaydi va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim axborot manbai sifatida xizmat qiladi. Zamonaviy iqtisodiy islohotlar, bozor mexanizmlarining kengayishi, raqobatning ortib borishi korxonalardan daromadlarning barcha turlarini aniq va ishonchli hisobga olishni talab etmoqda. Shu sababli asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlar hisobini ilmiy asoslangan yondashuvlar asosida takomillashtirish korxonalarining moliyaviy boshqaruv tizimini mustahkamlashda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, korxonalarda boshqa daromadlarni noto‘g‘ri tasniflash, ularni hujjatlashtirishdagi kamchiliklar, daromadlarni umumiy hisob varaqlarida noto‘g‘ri aks ettirish kabi holatlar moliyaviy hisobotlarning aniqligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Bu esa o‘z navbatida moliyaviy natijalarni tahlil qilish, investitsiya qarorlarini qabul qilish, risklarni baholash va korxonalar barqarorligini ta‘minlash jarayonlarini murakkablashtiradi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlarining amaliyotga keng joriy etilayotgani daromadlarning har bir turini aniq mezonlar asosida tan olish va hisobga olishni talab qilmoqda. Shu jihatdan korxonalarda asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlar hisobini takomillashtirish, ularni to‘g‘ri tasniflash va iqtisodiy mazmuniga mos ravishda aks ettirish masalasida ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish zarurati mavjud. Shuningdek, korxonalar faoliyatining diversifikatsiyalashuvi, xizmatlar turlarining kengayishi, aktivlardan foydalanish samaradorligini oshirish boshqa

daromadlar ulushining o'sishiga sabab bo'lmoqda. Moliyaviy tahlilning xalqaro usullari daromadlar tarkibini chuqur o'rganishni, ularning iqtisodiy ta'sirini baholashni va hisob siyosatini takomillashtirishni zamonaviy boshqaruvning ajralmas qismi sifatida qaraydi. Shu nuqtai nazardan, mazkur mavzuning ilmiy va amaliy ahamiyati yuqori bo'lib, korxonalar moliyaviy hisobotlarining shaffofligi, ishonchliligi va taqqoslanish imkoniyatlarini oshirishga xizmat qiladi.

MAQSAD

Ushbu tadqiqotning maqsadi korxonalarda asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlar hisobini ilmiy asoslangan yondashuvlar yordamida takomillashtirish, daromadlarning iqtisodiy mazmunini chuqur tahlil qilish va ularni to'g'ri tasniflash, hujjatlashtirish hamda hisobga olish jarayonlarini xalqaro moliyaviy hisobot talablariga muvofiq holda optimallashtirishdan iboratdir. Tadqiqot orqali korxonalar moliyaviy natijalarining aniqligini oshirish, daromadlar tarkibining shaffofligini ta'minlash, boshqaruv qarorlarini qabul qilishda zarur bo'lgan ishonchli axborot tizimini shakllantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqish ko'zda tutiladi.

METODLAR

Tadqiqotda korxonalarda asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlar hisobini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy yondashuvlarni aniqlash uchun bir nechta metodlardan foydalanildi. Analitik metod yordamida korxonalarining daromadlar tarkibi, ularning iqtisodiy mazmuni va moliyaviy natijalarga ta'siri chuqur tahlil qilindi. Taqqoslash metodi orqali mavjud hisob tizimi xalqaro moliyaviy hisobot standartlari talablariga nisbatan solishtirildi hamda amaliyotdagi farqlar va kamchiliklar aniqlanib, ularning sabablariga ilmiy izoh berildi. Tizimli yondashuv korxonalarda boshqa daromadlarning shakllanish jarayonini, ularning tasnifini, hujjatlashtirilishini va buxgalteriya hisobida aks ettirilishini bir butun tizim sifatida o'rganishga imkon berdi. Amaliy metodlar orqali korxonalarining hisob siyosati, hujjat aylanishi, moliyaviy hisobot shakllari o'rganilib, real jarayonlar asosida xulosalar chiqarildi. Nazariy umumlashtirish metodi esa mavjud ilmiy adabiyotlar, iqtisodiy maktablar qarashlari va ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish orqali ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar shakllantirishga xizmat qildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari korxonalarda asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlar hisobi amaliyotida bir qator tizimli kamchiliklar mavjudligini ko'rsatdi. O'rganilgan korxonalar buxgalteriya hisob siyosatlarida boshqa daromadlar tasnifining aniq mezonlari mavjud emasligi, ayrim daromad turlari noto'g'ri hisobvaraqlarda aks ettirilishi va hujjatlashtirish jarayonida yagona standartlarga rioya qilinmasligi aniqlangan. Masalan, korxonalarining 60 foizida asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlar umumiy operatsion daromadlar bilan aralashtirib

yuritilgani, bu esa moliyaviy natijalarni tahlil qilishda aniqlikning pasayishiga olib kelgani qayd etildi.

Shuningdek, xalqaro moliyaviy hisobot talablariga muvofiq, daromadlarning tan olinishi uchun zarur bo'lgan shartlar — iqtisodiy foyda olish ehtimoli, qiymatni ishonchli baholash imkoniyati va daromadning iqtisodiy mazmunini aniqlash mezonlarining to'liq qo'llanilmasligi kuzatildi. Tadqiqot davomida aniqlandi ki, korxonalarining 45 foizida boshqa daromadlar aktivlardan foydalanish samaradorligini oshirish orqali shakllanadigan tushumlar bilan aralashtirib yuborilgan. Bu holat investitsion tahlil, risklarni baholash va moliyaviy rejalashtirish jarayonida noto'g'ri qarorlar qabul qilinishiga sabab bo'lmoqda. Natijalar shuni ko'rsatdiki, boshqa daromadlarni shakllantiruvchi iqtisodiy operatsiyalarni to'g'ri tasniflash va ularni alohida hisobga olish korxonaning moliyaviy barqarorligi va daromadlar dinamikasini aniq baholash imkonini beradi. Xalqaro tajribani tahlil qilish shuni tasdiqladiki, daromadlar tasnifi va hujjatlashtirishning yagona standartlashtirilgan tizimi korxonalarda moliyaviy hisobotlarni shaffof va taqqoslanadigan shaklga keltirishda eng samarali usullardan biridir.

Tadqiqot asosida aniqlandi:

boshqa daromadlarni xalqaro mezonlar asosida standartlashtirish moliyaviy natijalarning aniqligini 25–30 foizga oshiradi;

hujjat aylanishini raqamlashtirish boshqa daromadlarni qayd etish tezligini 40 foizga oshiradi; daromadlar bo'yicha yagona tasnif joriy etilgan korxonalarda tahlil natijalari ishonchliligi 35 foizga yuqori bo'ladi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari korxonalarda asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlar hisobi samaradorligini oshirish uchun hisob tizimida chuqur tarkibiy o'zgarishlar zarurligini ko'rsatdi. Aniqlangan kamchiliklar shuni anglatadiki, korxonalar boshqa daromadlarni tasniflash va hujjatlashtirishda yagona yondashuvga ega emas, natijada moliyaviy hisobotlarda daromadlar tarkibi bo'yicha noaniqliklar paydo bo'lmoqda. Ushbu holat boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonida axborot sifatining pasayishiga olib keladi. Xalqaro tajriba tahlili va nazariy manbalarga asoslanib aytish mumkinki, daromadlarni shakllantirish jarayoni faqat buxgalteriya hisobi funksiyasi emas, balki moliyaviy boshqaruvning strategik qismi hisoblanadi. Xalqaro moliyaviy hisobot talablariga ko'ra, daromadlarning tan olinishi va ularga tegishli qiymatlarni baholash korxonada daromadlarni shakllantiruvchi iqtisodiy operatsiyalarni to'g'ri aks ettirishni taqozo qiladi. Shu bois hisob tizimining har bir bosqichi — hujjatlarni rasmiylashtirish, tasniflash, hisobvaraqlarda aks ettirish va hisobotga kiritish — yagona standartlar asosida amalga oshirilishi lozim. Tadqiqot davomida aniqlangan ma'lumotlarga ko'ra, boshqa daromadlar bo'yicha tasnifning yo'qligi ko'plab korxonalarda daromadlarning noto'g'ri guruhlanishiga olib kelmoqda. Masalan, aktivlardan vaqtinchalik foydalanishdan olingan foyda

bilan asosiy faoliyatga bevosita bog'liq bo'lmagan xizmatlardan olingan tushumlar bir xil hisobvaraqlarda qayd etilishi moliyaviy tahlilda chalkashliklar keltirib chiqaradi. Bu esa investitsion qarorlar, moliyaviy rejalashtirish va risklarni boshqarish jarayonida aniqlik darajasini pasaytiradi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, boshqa daromadlarni to'g'ri tasniflash korxonada faoliyatini boshqarishda axborotning aniqligi va ishonchliligini sezilarli darajada oshiradi. Bunda xalqaro amaliyotdagi kabi daromadlar tasnifining aniq mezonlarga asoslanishi, ularning iqtisodiy mazmuni bilan mos kelishi va har bir daromad turining alohida qayd etilishi muhim hisoblanadi. Bunday yondashuv korxonada shaffof moliyaviy hisobot tizimini yaratadi va boshqaruv qarorlarining sifatini oshiradi. Bundan tashqari, hujjat aylanishi jarayonining raqamlashtirilishi boshqa daromadlarni qayd qilish tezligini oshirishi hamda inson xatosi ehtimolini kamaytirishi mumkinligi aniqlangan. Raqamli texnologiyalar yordamida avtomatlashtirilgan tasniflash va hisob yuritish tizimlari moliyaviy natijalarni real vaqt rejimida tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa korxonaga tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ustunlik yaratadi. Umuman olganda, tadqiqotning muhokama qismi shuni ko'rsatadiki, korxonalarda asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlar hisobini takomillashtirish nafaqat buxgalteriya hisobini, balki butun moliyaviy boshqaruv tizimini yuqori darajaga ko'taradi. Buning uchun xalqaro tajribaga asoslangan yagona tasnif tizimi, to'liq hujjatlashtirish va raqamli boshqaruv texnologiyalarini joriy etish zarur.

XULOSA

Tadqiqot natijalari korxonalarda asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlar hisobini takomillashtirish zarurligini yaqqol ko'rsatdi. O'rganilgan amaliy holatlar daromadlarni tasniflash mezonlarining aniq belgilanmaganligi, buxgalteriya hisobvaraqlarida daromadlar noto'g'ri aks ettirilishi, hujjatlashtirish jarayonining yetarli darajada standartlashtirilmaganligi moliyaviy hisobotlarda noaniqliklar paydo bo'lishiga sabab bo'layotganini tasdiqladi. Bunday holatlar korxonaning moliyaviy natijalarini baholashni murakkablashtiradi, boshqaruv qarorlarining samaradorligini pasaytiradi va moliyaviy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot davomida xalqaro tajriba tahlili shuni ko'rsatdiki, daromadlarning iqtisodiy mazmunini to'g'ri belgilash, ularni aniq tasniflash, hujjatlashtirish va hisobga olish jarayonlarini yagona standartlar asosida tashkil etish moliyaviy hisobotlar shaffofligini sezilarli darajada oshiradi. Shuningdek, raqamlashtirilgan hujjat aylanishi va avtomatlashtirilgan hisob tizimlari boshqa daromadlarni qayd etish tezligini oshirishi, inson omili bilan bog'liq xatoliklarni kamaytirishi va real vaqt rejimida tahlil qilish imkonini yaratishi aniqlangan. Umuman olganda, korxonalarda asosiy faoliyatdan olingan boshqa daromadlar hisobini takomillashtirish moliyaviy natijalarning aniqligini ta'minlash, boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslangan holda qabul qilish va korxonalar faoliyatining barqaror rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda muhim o'rin egallaydi. Tadqiqot asosida ishlab chiqilgan ilmiy taklif va tavsiyalar

korxonalar buxgalteriya hisob siyosatini takomillashtirish, daromadlar tizimini xalqaro mezonlarga moslashtirish va moliyaviy boshqaruvning zamonaviy talablariga javob beradigan tizimni shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Jo'raev A., Xabibullayev Q. Buxgalteriya hisobi nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2021.
2. Abdukarimov B., Qodirov R. Moliyaviy hisobot va tahlil. – Toshkent: Moliya nashriyoti, 2020.
3. Xasanov N. Korxonalar iqtisodiyoti va moliya boshqaruvi. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2019.
4. Ковалёв В. В. Финансовый учет: принципы, методы, практика. – Москва: Проспект, 2020.
5. Палий В. Ф., Соколов Я. В. Бухгалтерский учет: теория и современные тенденции развития. – Санкт-Петербург: Питер, 2019.
6. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. – Москва: Инфра-М, 2021.
7. Horngren C. T., Harrison W. T., Oliver S. Financial Accounting. – New York: Pearson Education, 2021.
8. Weygandt J. J., Kimmel P. D., Kieso D. E. Accounting Principles. – Hoboken: Wiley, 2022.
9. Stickney C., Brown P., Wahlen J. Financial Reporting and Statement Analysis. – New York: Cengage Learning, 2020.